

засобів зв'язку (сюди включаємо стільникові механізми, супутникові системи зв'язку, інтернет-мережі, теле- та радіоустановки тощо); 3) спосіб кодування та декодування інформації (впорядкування певної сукупності умовних знаків або сигналів, що застосовується для передачі, обробки та збереження інформації в системах зв'язку, автоматичного управління тощо); 4) комплекс інфраструктурних галузей – сукупність споруд, систем, будівель і служб, необхідних для функціонування політичних інституцій (сюди включаємо транспортні мережі, канали, освітні та правоохоронні установи, театри, лікарні тощо).

Таке визначення «політичної комунікації» дає змогу зрозуміти, що даний термін є значно ширшим за значенням, ніж терміни «політичний дискурс» і «політична риторика», оскільки вміщує значно більше аспектів розуміння «політичного». Слід вказати на той факт, що в більшості філософських джерел визначення «політичної комунікації» зводиться до значення вищевказаних термінів.

Отже, феномен політичної свідомості як форми відображення політичної комунікативної практики є індикатором якості політичних процесів, що відбуваються в сучасному глобальному просторі та професійності владних структур.

Список літератури

1. *Аристотель*. Политика: [пер. с древнегреч.] / Аристотель. – М.: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2006. – 393 с.

2. *Плотин*. Избранные трактаты. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 320 с.

3. *Кузанский Николай*. Сочинения в 2-х томах. Т. 1: Перевод / Общ. ред. и вступ. Статья З.А. Тажурзиной. – М.: Мысль, 1979. – 488 с., 1 л. портр. – (Философское наследие). – Ан СССР, Ин-т философии.

4. *Монтень М.* Опыты. Избранные главы: Пер. с фр. / Сост., вступ. ст. Г. Косикова; Примеч. Н. Мавлевич. – М.: Правда, 1991. – 656 с.

5. *Гоббс Т.* Сочинения 2-х т. Т. 2. / Сост. ред., авт. примеч. В.В. Соколов; Пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – 731, [1] с., [1] л. с ил. – (Философское наследие).

6. *Беркли*. Сочинения. Сост., общ. ред. И вступ. статья И.С. Нарского. – М.: Мысль, 1978. – 556 с.

7. *Потебня А. А.* Слово и миф. – М.: Издательство «Правда», 1989. – 624 с.

8. *Шопенгауер А.* Свобода воли и нравственность / Общ. ред., сост., вступ. ст. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипника. – М.: Республика, 1992. – 448 с. – (Б-ка этической мысли).

9. *Адорно Теодор В.* Проблемы философии морали / Пер. с нем. М.Л. Хорькова. – М.: Республика, 2000. – 239 с. – (Б-ка этической мысли).

10. *Юнг К. Г.* Психология и алхимия: / Карл Густав Юнг, пер. с англ. С. Удовика. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 603 с.

11. *А. С. Панарин* Глобальное прогнозирование: учебник для студентов вузов. – М.: Алгоритм, 2000. – 352 с.

12. *Краткий психологический словарь* / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

13. *Популярный энциклопедический словарь*. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. – 1583 с.: ил.

14. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

Ю.В. Харченко

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАК ФОРМЫ ОТРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ ПРАКТИКИ

В статье на основе социально-философского анализа определяется диалектическая взаимосвязь политического сознания и политической коммуникации.

Y. Kharchenko

SOCIO-PHILOSOPHIC ANALYSIS OF POLITICAL CONSCIOUSNESS PHENOMENON AS THE FORM OF REFLECTION OF POLITICAL COMMUNICATION PRACTICE

In the article on the basis of socio-philosophic analysis the dialectical connection of political consciousness and political communication is defined.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2010.

УДК 141.7: 005. 44

Р.А. Черноног, канд. філос. наук, доц.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті досліджуються новітні тенденції розвитку громадянського суспільства. Обґрунтовано вплив процесів глобалізації на специфіку взаємодії громадянського суспільства з бізнесом і державою.

Вступ

Процеси глобалізації позначаються на економічних, політичних та духовних вимірах сучасного суспільного життя. Поруч з позитивними наслідками: посиленням наукової, технологічної, фінансової співпраці тощо спостерігають й суперечливі процеси „розмивання” національних кордонів і децентралізації соціального простору. Це призводить до послаблення впливу національних держав через делегування ними частини своїх владних функцій транснаціональним органам. Завдяки утворенню численних транснаціональних корпорацій глобалізується й економічне життя. Дані обставини змінюють логіку розвитку громадянського суспільства як „третього

сектору” між державою та економікою. Воно трансформується, ускладнюється й перетворюється на вагомий фактор життя світового співтовариства.

Аналіз публікацій

В історії філософії теорія громадянського суспільства розроблялася протягом століть. Виникненню цього терміну завдячуємо видатним філософам античності Платону та Аристотелю, які вперше застосували його в дещо відмінному від сучасного сенсі для позначення бажаного, узгодженого та гармонійного стилю співжиття всередині міст-держав.

Більш цілісна концепція громадянського суспільства була запропонована в добу Нового часу

Т.Гоббсом та Дж. Локком, які вбачали в ньому протилежний природному стан суспільства. Надалі ці ідеї були трансформовані в класичній теорії громадянського суспільства Ж.-Ж.Руссо та Т. Пейна. Ж.-Ж. Руссо обґрунтував вагомість договірної компоненти започаткування будь-якої спільноти й описав ідеальну державу, утворену на засадах суспільного договору. Американський філософ Т. Пейн висловив концептуальну позицію щодо потреби узгоджених дій громадян у разі відстоювання їх спільних інтересів та захисту прав від тиску влади.

До теорії громадянського суспільства зверталися у своїх працях Г.Гегель, К.Маркс; пізніше – А.Турен, Д. Лапероні, К. Поппер, Ж. Де Торсак, П. Штомпка тощо. Визнаний сучасний ідеолог громадянського суспільства К. Поппер наполягав на існуванні закритого та відкритого суспільства. До рис останнього він відносив критичне ставлення людей до традицій і табу, плюралізм і наявність помітного простору свободи, націленість індивідуальної й суспільної свідомості на перманентне реформування соціальних відносин; атмосферу соціально-політичної боротьби тощо. На думку філософа, виконання цих завдань передбачає наявність інститутів, що є прототипами громадянського суспільства.

Розмисли з приводу перспектив утворення транснаціонального або глобального громадянського суспільства вперше з'являються у І. Канта, який передбачив можливість універсального об'єднання громадян і держав. Протягом наступних століть ця ідея була підтримана в працях Х. Булла, М. Райта, Е. Гіденса, Р. Фолка, Р. Кокса, Б. Бузана, К. Брауна тощо.

Значна частина філософів наполягали на можливості узгодження традицій громадянського суспільства з ліберальними й демократичними цінностями. Ці позиції обстоювали А.Верба, Дж. Кін, Л.Пай, У. Розенбаум, Д. Елазар, К. фон Бойме тощо. Національні виміри функціонування громадянського суспільства висвітлювалися Ф.Хатчесоном, А.Фергусоном, А. Смітом, Е. Шилзом тощо.

Соціально-філософські аспекти формування громадянського суспільства в пострадянських країнах вивчалися В. Жуковим, К. Гаджиевим, І. Гобозовим, Т.Заславською тощо. Впливовим є тлумачення громадянського суспільства як простору між державою та економікою. Тому в соціально-філософських розвідках помітне місце належить вивченню громадянського суспільства через функціонування сукупності некомерційних і недержавних організацій – носіїв громадянської солідарності. Даний аспект проблеми висвітлений в працях Ю. Дубровченка, В. Зеленева, І. Іскакова, М. Ненашева, М. Рудика тощо.

Постановка завдання

Мета пропонованої статті – виявлення універсальних і специфічних характеристик сучасного громадянського суспільства та типологізація новітніх трансформацій громадянського суспільства в контексті феномену глобалізації.

Основна частина

Стисло зупинимось на основних характеристиках класичного громадянського суспільства. Як справедливо зазначає Ч. Тейлор, поняття громадянського суспільства вживається щонайменше у трьох зна-

ченнях: певного мінімального обсягу незалежних від держави громадських організацій (так званого „третього сектора”); соціальної структури, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій та фактору впливу на державну політику, тобто як сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві [3, р. 68].

В найбільш широкому значенні цього слова під громадянським суспільством розуміють суспільство, в якому реалізуються права і свободи громадян. Таке суспільство виступає „системою забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління, системою самостійних і незалежних від держави соціальних інститутів та відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб, чи то індивідуальних чи колективних”[1, с. 30].

Відомо, що громадянське суспільство спроможне бути містком між індивідом і державою, індивідом і бізнесом; виконувати двояку роль представника та захисника інтересів громади. Зв'язки всередині громадянського суспільства утворюються на основі сімейно-родинних, товарно-грошових, виховно-навчальних; моральних, творчих, релігійних й інших відносин. Відтак структурно воно представлене політичними партіями, недержавними організаціями, рухами тощо.

Повсюдно феномен громадянського суспільства визначається через відношення до держави. Якщо громадянське суспільство є простором свободи громадян, то держава представляє собою інституцію, що рухається політичною волею до порядку. Звідси випливають її властивості нарощувати міць і диктувати свої правила за допомогою системи органів влади громадянському суспільству. Даний аспект детермінує амбівалентний характер відношень двох інституцій: з одного боку, громадянське суспільство протистоїть державі (концепція антиетатизму), а з другого, – держава й громадянське суспільство утворюють симбіотичну цілісність (концепція етатизму).

Загальноновизнаними соціальними умовами для функціонування громадянського суспільства є: наявність правової держави й верховенство права; поділ влад, можливість легітимного існування неофіційних соціальних інститутів, політичних рухів і течій; домінування соціальних зв'язків над особистісними; особистісне начало, а також високий рівень гласності та інформованості громадськості, демократичне державне управління тощо.

Окреслені вище найбільш суттєві риси громадянського суспільства притаманні й сучасному рівню його розвитку. Однак, на наш погляд, розгалужуються та ускладнюються форми його взаємодії з іншими соціальними суб'єктами. Так, поруч з класичною, ендегенною протидією громадянського суспільства державі або бізнесу, виокремимо екзогенний рівень – його протидію глобальній державі або транснаціональному бізнесу; а також неоетатистський варіант партнерської співпраці національних держави, бізнесу й громадянського суспільства перед загрозами транснаціональних структур.

На наше переконання, на особливу увагу заслу-

говують новітні, екзогенний та неоестетистський, моделі трансформації сучасного громадянського суспільства. Варто припустити, що дані моделі репрезентують найбільш перспективні, спрямовані у майбутнє напрями розвитку цієї соціальної структури.

Зокрема, сьогодні повсюдно посилюється екзогенний рівень протистояння громадянського суспільства глобальній державі та міжнародному бізнесу. Цей рівень має декілька вимірів: протистояння національного громадянського суспільства транснаціональним структурам, або ж утворення з цією ж метою так званого глобального громадянського суспільства. Під останнім мають на увазі планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних соціальних структур) [2, с.54].

Причинами становлення глобального громадянського суспільства є накопичення глобальних проблем, які потребують колективного, а не лише міждержавного вирішення. До рис глобального громадянського суспільства відносять: свободні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства; поцінування громадянських прав, а також прав націй та народів вище за глобальні (наддержавні і міждержавні) угоди та державно-національні закони; забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів і прагнень, політичного, ідеологічного, релігійного, етнічного та інших видів плюралізму; наявність вільної конкуренції й вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками; розмаїття соціальних, інтелектуальних, наукових, культурних та інших ініціатив; збереження національних, соціальних та інших традицій, культури тощо.

Вагомими наслідками утворення міжнародного громадянського суспільства вважають докорінну зміну світових соціальних структур. Серед них: виникнення „глобалізованого середнього класу, світового права та світової суспільної думки” [4, р. 11] тощо. Основу глобалізованого середнього класу повинні скласти жителі космополітичних агломерацій-світових мегалісів, які володіють англійською мовою, вільно пересуваються по світу й не пов'язані з будь-якою національною приналежністю. Виникнення світового права пов'язане з формалізацією та універсалізацією принципів юриспруденції. Найвагомішого значення набуває формування світової суспільної думки, спрямованої на мінімізацію цивілізаційно-регіональних, національних (етнічних) та локальних відмінностей суспільної свідомості між різними групами громадян світового співтовариства.

Складність утворення глобального громадянського суспільства впливає із грандіозності його мети – створення умов самореалізації для всього людства. Окрім численних і різноманітних ціннісних розбіжностей між різними групами світового співтовариства серед складнощів на шляху його облаштування назвемо: кореляцію його діяльності не лише з глобальною, але й з національними державами, а також з національними (регіональними) недержавними організаціями тощо.

Подальші напрями розвитку глобального громадянського суспільства пов'язані з перспективами пошуку спільної ідентичності на засадах спільної

релігії, рівня розвитку, форми держави тощо. Утворення глобального громадянського суспільства не можливе без високого рівня толерантності та позитивної, тобто взаємовигідної взаємозалежності. Недоцільно залишати поза увагою й технологічні передумови його створення, пов'язані із розвитком транспортних зв'язків і засобів комунікації, інтелектуального взаємообміну.

На сьогодні передчасно говорити про наявність цілісного глобального громадянського суспільства. Скоріше йдеться про осередки його розвитку у вигляді недержавних організацій, таких як „Лікарі без кордонів”, „Репортери без кордонів”, „Greenpeace”, „Міжнародна амністія”, „Міжнародна організація захисту прав людини” тощо. Ці організації не лише географічно охоплюють багато країн світу, але й займаються вирішенням проблем, важливих для спільного суспільного блага: розв'язанням гуманітарних конфліктів, подоланням наслідків стихійних лих, боротьбою з епідеміями, проблемами екології, захистом прав людини.

Названі осередки глобального громадянського суспільства за своєю ідеологічною спрямованістю відтворюють інтенції організацій класичного громадянського суспільства, яке є його „близьким концептуальним родичем” [4, р.12.]

Зокрема, йдеться про традиційний вектор його протистояння державі та бізнесу. Підтвердженням даного факту є типологія цих організацій.

Вектор протистояння громадянського суспільства владі актуалізують такі організації: 1) Організації захисту проблем (Advocacy organizations), які прагнуть вплинути на процес виробки політичних рішень; 2) Обслуговуючі організації (Service organizations), сконцентровані на наданні послуг організаціям чи групам громадян і на виконанні конкретних програм; 3) Самоврядні організації, метою яких є вплив на уряди за допомогою низки засобів впливу, нелегітимованих міжнародною системою права.

Інша типологія осередків глобального громадянського суспільства ґрунтується на його відношенні до глобального бізнесу. Тут розрізняють: ізоляціоністів, реформістів, альтернатив, прибічників глобального капіталізму тощо.

1) Ізоляціоністи рішуче протидіють утворенню глобального економічного порядку та глобального капіталізму. Виявом їхніх протестних настроїв є опозиція МВФ і Всесвітньому банку;

2) реформісти, до яких належать більшість профспілок і дотичних до них мозкових центрів (наприклад, Інститут політичних досліджень, фонд Д. Сороса), закликають до радикальної протидії глобалізації. Вони розробляють низку ініціатив в галузі глобального управління та діалогічної форми співіснування глобальних держави, бізнесу та громадянського суспільства;

3) менш послідовним характером відстоювання своєї позиції відрізняються альтернативісти, діяльність яких носить фрагментарний та швидкоплинний характер. Як правило, ці організації (наприклад, сапатисти) пропонують певну, неконформістську модель життя або активізуються ситуативно, в зв'язку з певними суспільними подіями;

4) специфічну групу сучасного громадянського суспільства складають прибічники глобального капіталізму, представлені окремими інтелектуальними

центрами (наприклад, Американський підприємницький інститут) та засобами масової інформації („Економіст”, „Уолл-Стріт Джорнал”). Ці організації, не заперечуючи суперечностей та складнощів глобального капіталізму, але віднаходять сфери його співпраці з громадою, орієнтуючись на поширення ринку за допомогою розвитку громадянських свобод в авторитарних країнах.

Іншою важливою тенденцією сучасності є поява штучно утворених інституцій громадянського суспільства. Показово, що якщо класичне громадянське суспільство потребує відповідного економічного, правового та морального тла для свого функціонування, то зазначені квазіінституції утворюються під конкретний проект, за підтримкою зовнішніх джерел фінансування. Специфічною є мета їхнього формування – послаблення влади і „розхитування” ситуації в країні. Логіка взаємодії глобальної держави та глобального громадянського суспільства відтворює класичну модель взаємодії цих інституцій. Це означає, що посилення однієї інституції супроводжується послабленням іншої. Варто погодитися з Е. Гіденсом, що глобальне громадянське суспільство покликане створити баланс двох процесів – зниження ролі держави та значного підвищення ролі ринку [3, р. 3]. Власне, воно частково перебирає на себе патерналістські функції національних держав щодо захисту життя, свободи, власності транснаціональної громади.

Разом із цим у сучасному світі стосунки держави, громадянського суспільства й бізнесу є неоднозначним. Виокремлюються найбільш економічно й фінансово потужні країни, що формують правила міжнародної економічної діяльності та конкуренції. Ці країни відіграють амбівалентну роль на міжнародній арені: з одного боку, завдяки економічній експансії вони репрезентують інтереси власного бізнесу й посилюють свій вплив у світовому співтоваристві, а з другого боку, економічними й інколи позаекономічними методами послаблюють конкурентоспроможність інших країн.

Отже, сприятливим для транснаціональних корпорацій є слабка національна державна влада й громадянське суспільство. Недієвість цих інституцій мінімізує грабіжницьке ставлення транснаціональних корпорацій до природних чи людських ресурсів „чужої” країни. Загрозливих обрисів ці тенденції набувають у випадку, коли суверенітет держави розмивається на користь наднаціональних структур, що дозволяє припустити зменшення її впливу.

З цього випливають тенденції пом'якшення національних форм протистояння громадянського суспільства та держави, які повсюдно виступають партнерами у справі відстоювання національних інтересів перед загрозами транснаціонального бізнесу. Йдеться про ситуативне співробітництво цих інституцій.

Дана обставина свідчить про наявність неоета-

тистських моделей співпраці національних інституцій держави й громадянського суспільства. Логіка цієї взаємодії пояснюється тим, що будь-яка національна держава зацікавлена в зростанні благополуччя власних громадян, підтримуючи чи, принаймні, не заважаючи набуттю цього благополуччя. Навпаки, у випадку транснаціональних корпорацій спостерігаємо „ресурсний” підхід: низький рівень економічних показників життя в країні спрощує експлуатацію її населення. Разом з цим на тлі глобалізації можлива й інша модель взаємодії національного громадянського суспільства та держави. Так, у випадку, коли процес прийняття політичних рішень з внутрішньополітичної сфери переводиться на міжнародний рівень, у влади виникає можливість діяти автономно, не враховуючи інтересів суспільства.

Загалом проблема трансформації сучасного громадянського суспільства не обмежується розглянутими вище аспектами. Дотепер у сучасній соціальній філософії немає відповіді на питання: як співвідноситься глобальне громадянське суспільство з міжнародним співтовариством? Інший складний пласт проблем стосується кореляції інтересів національних і глобальних громадянських суспільств, а також інтересів глобального громадянського суспільства та глобальної держави.

Висновки

Сучасне громадянське суспільство за ідеологічними та змістовними критеріями відповідає основним характеристикам класичного громадянського суспільства. На даному етапі специфіка його трансформації пов'язана з біфуркаційними явищами, що деталізуються в поділі на ендогенний та екзогенний рівні. Новітній, екзогенний рівень трансформації пов'язаний з перспективами утворення глобального громадянського суспільства, яке виявляє себе в протистоянні транснаціональному бізнесу й глобальній державі. Утворення глобального громадянського суспільства супроводжується низкою складнощів, що пояснюють його фрагментарний характер. На особливу увагу заслуговують вияви неоетастської взаємодії локального громадянського суспільства й держави перед загрозами глобалізованого світу.

Список літератури

1. *Гаджиев К.С.* Концепция гражданского общества: идейные истоки и вехи формирования // Вопросы философии. 1991.- № 7.- С.19-34.
2. *Чешков М.А.* Глобальный контекст постсоветской России: Очерки теории и методологии мироцельности. - М.: МОНФ: ИЦНиУП, 1999. - 300 с.
3. *Hall B.* Global Civil Society: Theorizing a Changing World // *Convergence*.2000.-Vol. 33.
4. *Giddens A.* Global Civil Society Theorizing a Changing World // *Convergence*.2000.-Vol. 33.
5. *Taylor R.* Third Sector: Constructive Interventions with Civil Society, CARE. - 2002.- Vol. 13.

Р.А. Черногор

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО ПЕРЕД ВЫЗОВАМИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье анализируются тенденции и перспективы трансформации современного гражданского общества в связи с процессами глобализации.

R. Chernonog

CIVIL SOCIETY BEFORE GLOBALIZATION CHALLENGES

The article deals with the analysis of tendencies and perspectives of the modern civil society transformation in connection with the globalization processes.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2009.